

KÖMÜRHAN URARTU KİTABESİ*

MUSTAFA KALAÇ

1953 Eylülünde Profesör Bossert'le Şırzı'daki çalışmalarımızı bitirdikten sonra Malatyaya döneceğimiz sıralarda, köylülerden birisi tarafından, Şırzı kitabesindeki yazıya benzer ve büyücek bir kaya kitabesinden bahsedilmişti. Bu hususta gerek Şırzıda gerekse Malatyada yaptığımız soruşturmalar sonunda bu kitabenin Kömürhanda olduğu kanaatına vararak oraya gitmeye karar verdik. Burası Malatya-Elazığ yolu üzerinde ve Fırat köprüsünü geçince nehrin hemen kenarında bulunmaktadır (Resim 1 kitabenin yanında köprüyü gösteriyor).

Malatyadan 50 kilometrelik yolculuktan sonra bir Hitit hiyeroglif kitabesi bulmak ümidiyle Kömürhana vardığımız zaman tipik bir Urartu kaya kitabesiyle karşılaştık. Kitabenin önemli ve büyük bir yola pekyakın bulunması ve oldukça büyük ve sağlam olması dolayısıyla herhalde yayınlanmış olacağını düşündük. Biraz sonra oradaki köylülerin de bazı seyyahların vaktiyle burada çalışıp kitabeyi kopye ettiklerini söylemeleri bizim bu tahminimizi büsbütün kuvvetlendirdi. Bu itibarla kitabe üzerinde ciddî bir çalışmaya başlamaktan vazgeçerek onun sadece birkaç poz fotoğrafını çekmekle yetindik. İstanbula dönüşümüzde filhakika kitabenin ilk defa 1839 yılında von Mühlbach¹ tarafından bulunup kopye edildiğini ve fakat bugüne kadar tam ve yeter derecede bir yayının yapılmadığını öğrendik. Bu itibarla elimizdeki fotoğraflara göre bir yayın yapabilmek için gerekli bazı bibliyoğrafyanın İstanbulda bulunmaması üzerine ve Prof. Bossert'in delâletiyle Viyana üniversitesi profesörlerinden Dr. F. W. König'e soruldu².

* Makalemiz baskıda frzla beklediğinden, Dr. F. W. King'in aşağıda bahsedilen eserinin 1. kısmı yayınlanmış bulunmaktadır,

¹ Monatsberichte über die Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, Jahrg. I (1839-40) Berlin 1840, s. 70-75.

² Prof. König hazırlamakta olduğu ve AfO nun 8. Beichftini teşkil edecek olan Urartu kitabeleri elkitabı (Handbuch der chaldischen Inschriften) içinde 104 numara ile yayınlıyacağı bu kitabeye ait malzemeleri bize göndermek

Böylece elde ettiğimiz bilgi ile elimizdeki malzemeyi de birleştirerek kitabenin fotoğraflarıyla birlikte bir kopye ve çevri yazısını veriyorum³ (bak. Resim 2-6).

ÇEVRIYAZI

1. ^dHal-di-i⁴-ni uş-ta-bi ma-si-ni ^{GIS}şu-ri ka-ru-ni
2. ¹Hi-la-ru-a-da-ni ¹Şa-ḥu-ḥi MAN ^{URU}Me-li-ṭe-al-ḥi-e
3. KUR-ni-e te-qu-ni ^{1,d}Sar₅-du-ri-ka-i ¹Ar-giş-ti-ḥi-ni
4. ^dHal-di-i ku-ru-ni ^dHal-di-ni ^{GIS}şu-ri-i ku-ru-ni
5. uş-ta-bi ^{1,d}Sar₅-du-ri-ni ¹Ar-giş-ti-e-ḥi
6. ^{1,d}Sar₅-du-ri-še a-li ^{LU}bu-ra-na-di tú-i-iş-ḥi ma-nu
7. ú-i a-i-ni-e-i MAN iş-ti-ni ka-ú-ri ḥu-ti-a-di
8. ^dHal-di-e-di EN-di ^dIM-di ^dUTU-ni-di DİNGİR^{MES}-aş-te
9. ^{KUR}Bi-a-i-na-aş-te a-lu-si-ni-ni ⁵ al-su-i-ši-ni
10. a-li a-ba-di ḥa-ši-al-me-e DİNGİR^{MES}za-tú-me KASKAL-e
11. ka-a-di ^{LU}A.Sİ^{MES}-şi ^{URU}Ṭu-me-iş-ki-ni-ka-i
12. ⁵ i-ku-ka-ni UT-ME-ni-e uş-ta-di KUR-ni-di an-da-ni
13. ^{KUR}Qa-la-'a-ni 'a-al-du-bi ku-ṭu-bi pa-ri ^{KUR}Kar-ni-ši-e
14. ^{KUR}Ba-ba-ni sal-ma-at-ḥi ^{URU}Me-li-ṭe-a-ni ku-ṭu-bi pa-ri

lütfunda bulunmuştur. Bu malzeme arasında J. Friedrich'in, kitabenin vaktiyle L. Haupt tarafından alınan ve fakat bugün için kullanılmaz bir durumda olan kopyasına göre (Abklatsch) yaptığı bir çevriyazı ile fotoğraflar ve ilmi bilgiler bulunmaktadır. Bu itibarla König'e burada açıkca teşekkürü bir borç bilirim.

³ Von Mühlbach'ın kopyesine dayanılarak ilk defa Mordtmann tarafından yapılmış olan yayın tabiidir ki bugün için eskimiştir (ZDMG 1872, 26 s. 599 v. d. Nr. XXXIX). Diğer yayınlar için aşağıya bak: Lahmann-Haupt, ZE 33, 1901, Fig. 23, s. 197; Armenien I s. 479 v. d. Grotefend, Original papers read Befor the Syro-Egyptian society of London I, 1 1845 s. 125 v. d.

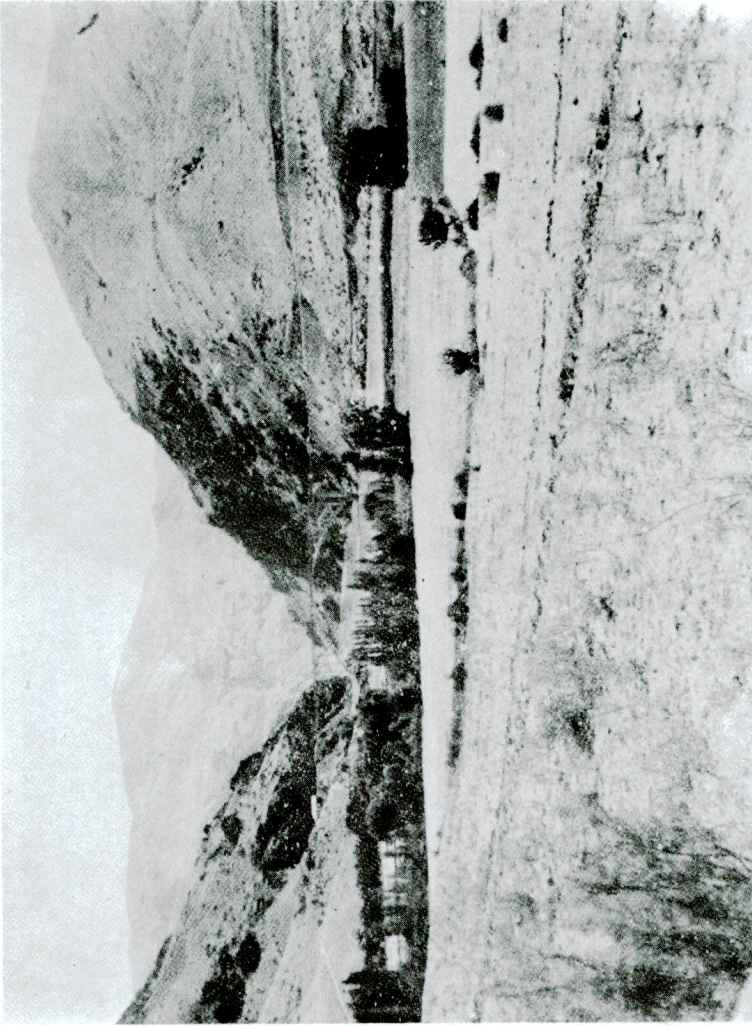
Mordtmann, XXXIX, JRAS 1883 s. 19

Sayce 50, JRAS 1893 s. 30.

Ernst Lohmann, Durch Sophene und Kataonien (Globus. Zeitschrift für Länder-und Völkerkunde. . . Braunschweig, Bd. 90, Nr. 3 19. Julki 1906, s. 37-42) Abb. I.

⁴ Kayanın bu kısmında başlayan bir çatlaklık dikey olarak ve aşağı doğru gittikçe incelerek 36. satıra kadar devam etmektedir.

⁵ Bozuk kısım yazılmamıştır.

Res. 1 — Abb. 1

M. Kalay

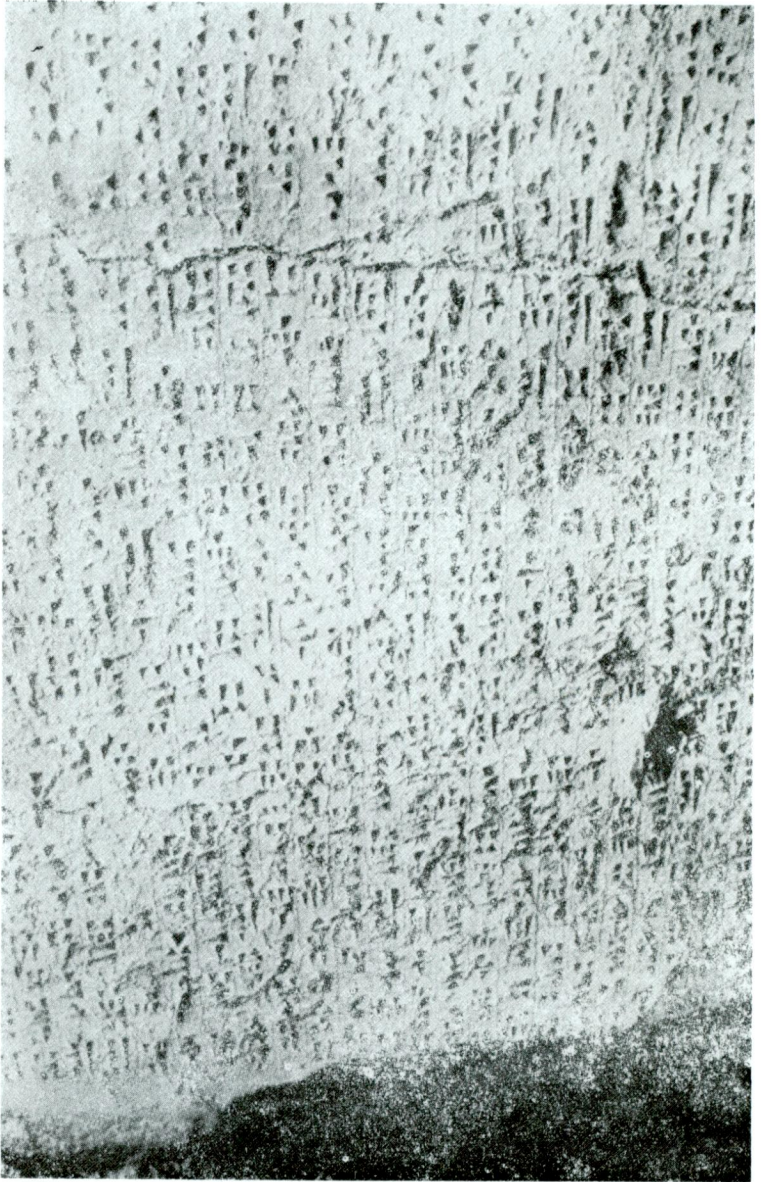

Res. 2 — Abb. 2

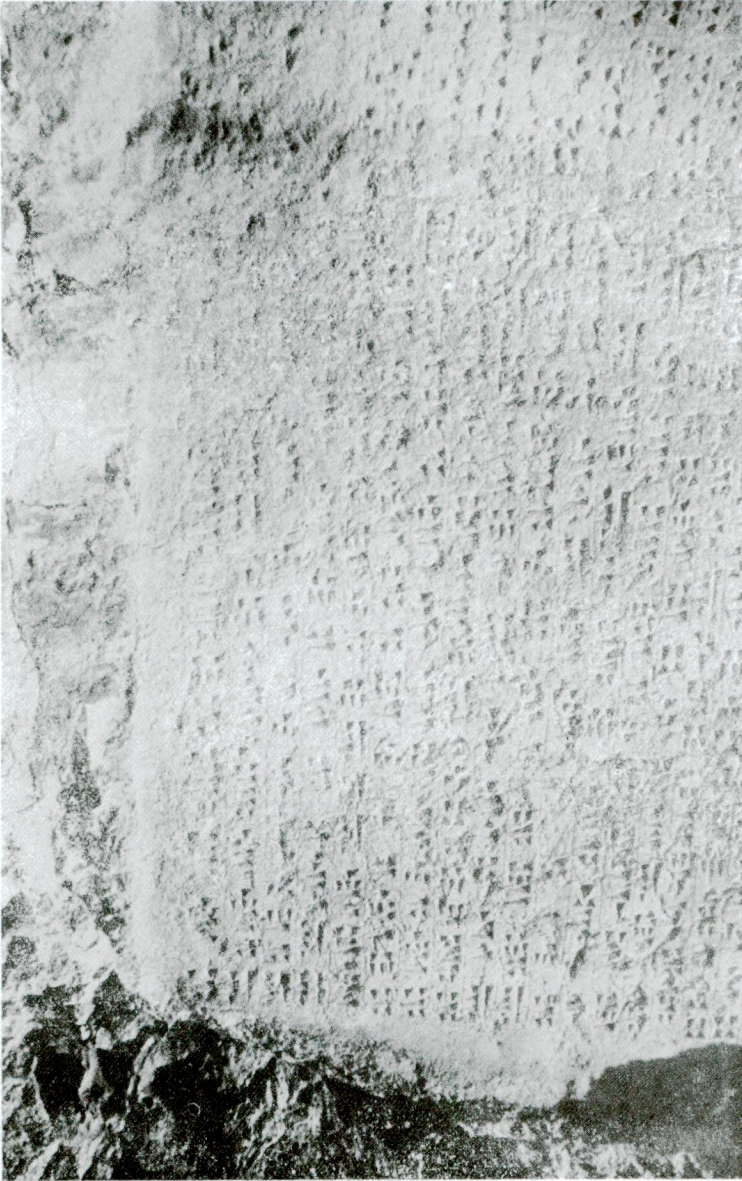

Res. 3 — Abb. 3

M. Kalaç

Res. 4 — Abb. 4

Res. 5 — Abb. 5

1
 5
 10
 15

Handwritten text in a cursive script, likely Ottoman Turkish, arranged in approximately 15 horizontal lines. The text is written in dark ink on a light-colored background. The script is highly stylized and dense, with many small characters and frequent use of diacritics. The lines are roughly parallel and fill most of the page's width. There are some faint markings and what appears to be a small signature or mark in the middle of the page, around the 10th line.

Handwritten text in a cursive script, line 1.

20

Handwritten text in a cursive script, line 2.

Handwritten text in a cursive script, line 3.

Handwritten text in a cursive script, line 4.

25

Handwritten text in a cursive script, line 5.

Handwritten text in a cursive script, line 6.

Handwritten text in a cursive script, line 7.

30

Handwritten text in a cursive script, line 8.

Handwritten text in a cursive script, line 9.

Handwritten text in a cursive script, line 10.

Handwritten text in a cursive script, line 11.

35

Handwritten text in a cursive script, line 12.

Handwritten text in a cursive script, line 13.

Handwritten text in a cursive script, line 14.

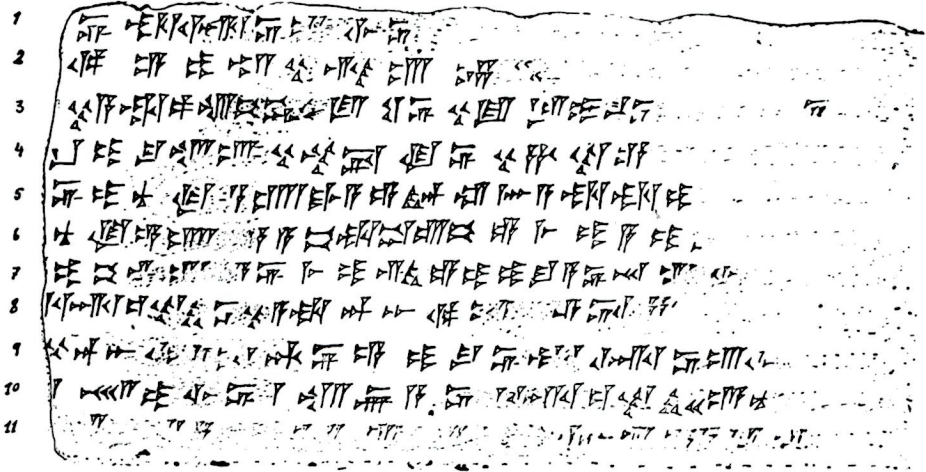
40

Handwritten text in a cursive script, line 15.

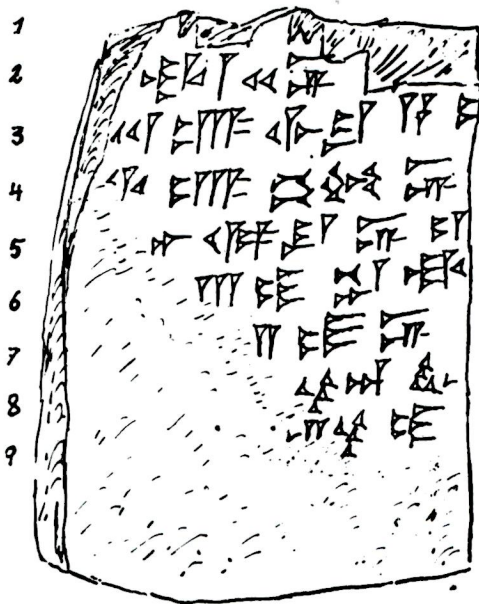
Res. 6^b — Abb. 6^b

Res. 7-8 — Abb. 7-8

Res. 9^a — Abb. 9^a

Res. 9^b — Abb. 9^b

15. ^{KUR}Mu-ša-ni-e ^{URU}Za-ab-ša a-su-n[i 14⁶]É.GAL^{MES} URU^{MES}
 16. šu-si-ni UT-ME-ni aš-gu-bi É.GAL^{MES} ḫar-ḫa-ar-šu-bi
 17. URU^{MES} 5 GİBİL-bi 50 ^{GIS}GİGİR^[MES] 7 gu-nu-ši-ni ša-tú-ú-bi
 18. gu-nu-ši-ni-ni bi-di-a-di ba-ad-gu-lu-ú-bi
 19. ^{URU}Sa-si-i-ni ^{URU}MAN-nu-si ^Iḫi-la-ru-a-da-a-i
 20. a-gu-nu-ni ma-nu gu-nu-ša-a ḫa-u-bi ni-ri-bi 'a-še ^{SAL}lu-tú
 21. iš-ti-ni ši-i-ú-bi ^{Ld}Sar₅-du-ri-še a-li iš-ti-di
 22. ul-ḫu-di ^{URU}Me-li-ṭe-a-ni qa-ab-qa-ru-li-ni nu-na-a-bi
 23. ^Iḫi-la-ru-a-da-ni ka-ú-ki-e su-lu-uš-ti-i-bi
 24. ša-tú-a-li ku-ri-e-li si-lu-a-di ma-ku-ri na-ḫu-bi
 25. GUŠKİN KÛ.BABBAR BÎ-BU di-id-gu-ši-i ^{KUR}Bi-a-na-i-di
 a-gu-bi
 26. ma-a-ni 'a-al-tú-bi me-e-ši-ni pi-e-i 9 É. GAL^{MES}-e-di
 27. su-du-qu-ú-bi a-bi-li-du-bi ^{KUR}e-ba-ni-ki-di
 28. ^{URU}Ḫa-a-za-a-ni ^{URU}Ú-ú-ra-a-ḫi ^{URU}Ṭu-me-iš-ki
 29. ^{URU}'A-a-si-ni ^{URU}Ma-ni-nu-ú-i ^{URU}A-ru-ši
 30. ^{URU}Qu-ul-bi-tar-ri-ni ^{URU}Ta-a-še-e
 31. ^{URU}^dQu-e-ra-i-ta-a-še-e ^{URU}Me-e-lu-ia-ni
 32. ^dḪal-di-ni-ni al-su-i-ši-ni ^{Ld}Sar₅-du-ri-ni
 33. ^IAr-giš-ti-ḫi MAN DAN-NU MAN al-su-i-ni MAN
^{KUR}Bi-a-i-na-ú-e
 34. a-lu-si ^{URU}Ṭu-uš-pa-a^{URU} ^{Ld}Sar₅-du-ri-še a-li-e
 35. a-lu-še i-ni DUB-te tú-li-e a-lu-še pi-tú-li-i-e
 36. a-lu-še še-ri-du-li-e a-lu-še a-i-ni i-ni-li du-li
 37. ti-ú-l[i]-e ú-li-i tú-ri-e tú-ri-ni-ni
 38. ^dḪal-di-še ^dIM-še ^dUTU-še DİNGİR^{MES}-še ma-a-ni
 39. ar-[mu-zi ^dUTU]⁹-ni pi-e-ni me-i ar-ḫi-ú-ru-li-a-ni
 40. me-i i-n[a]-ni me-i n[a]-ra a-ú-i-e ú-lu-li-e

⁶ Fotoğraflarda da görüldüğü gibi 15. ve 16. satırların ortalarına tesadüf eden kırık yer F. W. König'in bize gönderdiği kopyada tam olarak görülmektedir. Bu itibarla kitabe vaktiyle 1839 da von Mühlbach tarafından kopye edildiği zaman bu kısımda sağlam olduğu halde, sonradan oralarda oynayan köylü çocuklar tarafından, taşlanmak suretiyle parçalanmış olmalıdır.

⁷ MES görünmüyor fakat yer vardır.

⁸ Bak. F. W. König; Die Götterwelt Armeniens zur zeit der crhalder-Dynastie (9-7. Jahrhundert v. ch.) (Archiv für Völkerkunde Bd. VIII, 1953).

⁹ Son iki satırın baş tarafı çok silik ve işaretler belirsiz olmakla beraber bu kısım kitabenin lânet formülünü ihtiva etmektedir. CICH 21 Taf. XXIII).

Yukarda verdiğim çevriyazının dayandığı kopya (bak. Resim 6) elimdeki fotoğraflara göre yapıldığı için (bak resim 2, 3, 4, 5) bazı teknik hataları ihtiva etmekle beraber kitabenin bugünkü asli durumunu ifade etmektedir. von Mühlbach'ın kopyesine göre işaretlerin yüksekliği 3,2 cm. satırlar arası 4,5 cm. ve kitabenin bütün yüksekliği takriben 180 cm. imiş.

MUHTEVA VE DİĞER MÜNASEBETLER

Gerek Urartu dilinin gramerine ait birçok esaslar ve teferruat gerekse bu dilin birçok kelimeleri, halen, çok iyi bilinmekle beraber, bu noktalarda henüz bütün problemler tamamen çözülmüş olmadığından, ele geçen bir kitabeyi bugün için tam ve kat'iyetle anlamak ve dolayısıyla tercüme etmek mümkün değildir. Bu itibarla muhteva genel olarak bir göz atalım:

Bu kitabe Sardur III. e aittir. İlk cümlede (satır 1-3)¹⁰ tanrı Haldi'nin ordusunun, Malatya şehri memleketinin kralı olan Şahu'nun Hilaruada'yı mağlup edip Argisti'nin oğlu Sardurun huzuruna getirdiği söyleniyor. Müteakip beş cümlede (satır 4-18) Sardurun sefere hazırlandığı, tanrılara dua edip onların yardımlarını gördüğü ordusunun, Tumeişki şehri önüne dayandığı anlatılmakta, aynı günde Qala'a memleketini zorladığı (cümle 6) ifade edili.. Burada birçok şehir ve memleket, isimleriyle 14 saraydan, 50 arabadan bahsedilir (satır 19-20).

7. cümlede Hilaruada'nın kiralık şehri olan, tahkim edilmiş Sasini'yi alıp erkek ve kadınlarını oradan sürdüğünü anlatır. 8. cümlede (satır 21-31) Malatyaya yaklaşıldığı, Hilaruada'nın Sardur'un huzuruna geldiği, altun, gümüş gibi birçok ganimetlerin alındığı, 10 şehrin memlekete ilhak edildiği anlatılır. Nihayet son iki cümlede Sardurun unvanları ve kitabenin lânet formülü ifade edilir.

Hilaruada adı F. W. König'in de belirttiği gibi ilk defa Sardurun babası Argisti I in (778-750) kaya yıllıklarında görülmektedir

¹⁰ Urartu kiralılarının harp seferlerine ait kitabelerin başlangıç formülü olan bu kısmın analizi hakkında bak, J. Ffriedrich, Einführung ins Urartaesische s. 47 f., Leipzig 1933 (MVAEG B. 37 H. 3).

(Mordtmann XXXII, Sayce 38 col II, 5, 6). Metnimizdeki aynı hadiseyi arka yüzünün üst kısmında anlatan Sardurun ikinci bir kitabesi Vanda bulunan bir stel dir (CICH. Taf. XXX b i). Bu bakımdan iki metin bu kısımlarında birbirine paralel durumdadırlar.

Sardur, Hilaruada'nın müstahkem bir şehri olan Sasini'yi zaptettikten sonra Malatyaya yaklaşırken Hilaruada kendiliğinden tâbi olmuştur. König, bize yazdığı mektupta, Hilaruada adının Kalparu(n)danın bir varyanı olduğunu ileri sürmektedir. Bu fikir doğru olduğu takdirde aynı adı taşıyan fakat takriben yüz yıl kadar farklı zamanlarda yaşamış iki Kalparu (n) da kabul etmek icap ediyor. Çünkü, Salmanasar III, 6. yılında (M. Ö. 853) Hattina ve Gurgumlu Kalparun'dadan bahseder (Monolit-Inschrift col. II 78-102), III R. Yine Salmanasar III 19. yılında (M. Ö. 848) Hattinalı Kalparunda'nın haracını aldığını söyler (Delitsch, BA, VI, 144 f. 90-96). Halbuki bizim kitabede Sardur III ün çağı M. Ö. 750-733 olduğundan aşağı yukarı arada 100 yıllık bir fark kendini gösterir.

Müstahkem kıraliyet şehri olarak geçen Sasini'yi ben kitabemizin yazıldığı kayaların meydana getirdiği kaleye ait ve bu kalenin eteğinde bulunması icabeden iskân yeri olarak kabul etmek istiyorum. Çünkü: evvelâ burası, Malatyaya gidecek olan Urartu ordularının yolu üzerinde ve Fıratı geçmek için önemli bir köprü başıdır. İkinci olarak metinde de ifade edildiği gibi ¹¹ bir müstahkem şehirdir. Üçüncü olarak bu istihkâm düştükten sonra Malatyaya oldukça yaklaşılmış olacağından Hilaruada Sardur'a boyun eğmek zorunda kalmış olabilir (metinde 2. cümle satır 21 v. d.).

Burada fırsat düşmüşken, Prof. Bossert tarafından bana lütfen fotoğrafları verilen iki Urartu kitabesini daha takdim etmek istiyorum (bak resim 7, 8). Bu iki taşkitabe halen Ahlatın 14 klm. kuzeyinde, Van gölünün batı kıyısında Adilcevaz bucağının okulunda bulunmaktadır ¹³. Bunların vaktiyle yayınlanıp yayınlanmadıklarını İstanbul'da literatur eksikliği yüzünden tespit edemedik. Bunlar civar bölgelerden getirilmiş veya bizzat Adilcevazda bulunmuş ola-

¹¹ 20. satırın başındaki "agununi" kelimesi için bak, J. Friedrich, Einführung ins Urartaische s. 66.

¹³ Bak İbrahim Kafesoğlu, ... Tarih Dergisi Cilt I, s. 186 v. d. İstanbul 1949. Bu da König'in yukarıda adı geçen eserinde 128 numarada yayınlandı.

bilirler ¹⁴. Bunlardan yalnız büyüğü, Argisti II (714-680) nin oğlu Rusas II (680-645) ye ait olup üzerinde durulmağa değer. Bu itibarla burada her ikisinin kopyelerini (bak resim 9) fakat birincisinin de yapabildiğim kadarlık bir transkripsiyonunu veriyorum:

- 1...i-na]-ni-li ar-ni-ú-ši-ni[-li.....
- 2...^dHal]-di-e-i URU ^{KUR}Zi-ú-un-[gu-un¹⁵.....
- 3..... -še a-li pa-ru-bi LÚ SAL-lu-tu-ni ^{KUR}Lu-lu-ḫé-na-ni ¹⁶
- 4..... -qa i-na-ru-ú ^{KUR}Mu-uš-ki-ni ^{KUR}Ḫa-te-e ¹⁷ ....
- 5... ..-ni i-nu-ki-e É. GAL-a e-'a URU. MEŠ a-li li-i.....
- 6.... i-nu-ki-e É.[GAL]-a a-bi-li-du-ú-bi-e me-i a-i-[ni.....
- 7.. ...-i bi e-u-e-ni me-i gi-e-i i-na-a-ni ba-ú-š[i.....
- 8.. ¹Ru-sa-a-se¹⁸] ¹Ar-gis-ti-ḫi-ni-še a-li ^dHal-di ...
- 9.....-še ^dHal-di-a iš-ti-ni-e i-na-ni-li ar-ni-ú-ši-[ni-li ....
- 10 .LUGAL al]-su-i-ši-ni ¹Ru-sa-a-ni ¹Ar-gis-te-ḫi MAN DAN.

NU ....

- 11   -ú-e   MEŠ ú-e a-lu-si .....

Sanheripten öğrendiğimize göre, onun muasırı olan Argisti II, zamanında Kimmerlerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Halbuki oğlu Rusas II, zamanında bu Kimmerlerin baskısı Urartu üzerinden kalmıştı. O, daha ziyade batıda Muşkilerle uğraşmıştı. İşte kitabemiz Rusaya ait olan bu hususu 4. satırda geçen Muşki ve Hate memleket adları ile teyit etmektedir.

¹⁴ Âdilceviz esasen eski ve aynı zamanda bir Urartu merkezi idi (bak, İbrahim Kafesoğlu, a. g. y. ve A. Götze, Kleinasien harita).

¹⁵ Asur kralı Salmanasar I (1273-1244), birinci hükümdarlık yılında Urartuya yaptığı seferde aldığı 8 memleket arasında Luha ve Nilipahri den sonra Zingun'dan bahsetmektedir (bak, Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia I, 114). Eğer okuyuşum ve tamamlamam doğru ise metnimizde geçen memleket aynı olmalıdır.

¹⁶ CICH. Textband 2 sütun 6842 matLuluinise. Lullu, Tukultininurta II ve Asurnasırpal tarafından da zikredilmiştir (Luckenbill, a. g. y. 406, 449, 457).

¹⁷ KUR Hatea şeklinde diğer metinlerde görüldüğünden ve burada e'nin ön kısmı belirsiz olduğundan bu işaret a da olabilir.

¹⁸ bak satır 10.